

lelkével megszereti, / *Szent igével megfedíti.*” A szomszédos Magyargécről való közlésben: „Szent szívével megszeretett, / Szent kezivel *megfenyített.*” – Az idézett részletekben a *fenyít*-tel és a *fed(d)* -it képzős származékával lehet dolgunk. A *peniccsen* a maga szóeleji *p*-jével meglehetősen furcsa alak. A *megfenyít*-nek, valamint a *megfedít*-nek a *Szent igé*-vel való összekapcsolásához a régiségből hivatkozhatunk a következő adatra: BpGl.: „si redarguis *megfeded. megigized*” (SermDom. II, 281) és BpGl.: „Quos reprehendens *meg igezuen dicit*” (SermDom. I, 18). A *fegy* tudniillik a *fed(d)*-nek valószínűleg eredetibb formája.

10. ERDÉLYI Zsuzsanna sikeres gyűjtő tevékenységének lényeges előmozdítója, hogy szerencsésen és jól válogatja ki közlőit. Úgy látszik, leginkább kiválik közülük az 1894-ben született Simon Ferenc Józsefné Fazakas Ilona, aki a moldvai (déli-csángó) Lécpedről való, és 1951 óta él a Baranya megyei Mekényesen. Az a meglepő, hogy analfabéta, akit az apja nem engedett iskolába, bármennyire vágyódott a tanulásra. A felvett vallásos tárgyú emlékeken kívül ERDÉLYI Zsuzsanna tőle nyelvi adatokat is felszedett, mint a moldvai (déli-csángó) Klézséről való – 1942 óta Magyarországon, három éve a Baranya megyei Sásdon élő – Demse Dávidné Antal Luciától is. – Simonné egyik nyelvi adata *gyivókos asszony* ’jövendőmondó cigányasszony’: valószínűleg a régen átvett *diákos* ’garaboncás’ szónak az elváltozása (a nyelvjárásban megvan a *deák* ’kántor’ jelentésben). Demsenének a *magyarok magyariak, Erdély meg Erdő*. A múltjukról pedig így tudja: „Erdőben nem is vót semmi nemzetiségünk. Akik Erdőből jöttek bé oda a faluba, azok kiváltak, csak vaj egy vót, vaj egy, külön.”

11. Gondolom, ennyi elegendő annak az igazolására, hogy nyelvi szempontból is mennyire komolyan számba veendő – tárgykörénél fogva egészen különleges természetű – anyagot tartalmaz az ERDÉLYI Zsuzsanna-féle gyűjtés.

Befejezésül még azt a véleményemet, illetőleg kívánságomat nyilvánítom, hogy egyebek közt a nyelvi vizsgálatok lehetősége érdekében is kiadás révén minél hamarabb megközelíthetővé kell tenni a gyűjtést.

PAIS DEZSÓ

Korreferátum Erdélyi Zsuzsanna előadásához

(Archaikus és középkori elemek népi szövegekben)

Dobozyné ERDÉLYI Zsuzsanna felkérése, hogy előadásához korreferensként szóljak hozzá, kedves és megtisztelő elismerés és figyelem volt, de zavarba is hozott. Ennek oka nyilvánvaló, hiszen eddigi munkásságomban a régi magyar műveltség nagy területeit kellett bejárnom, de a folklór tájaira még nem jutottam el. Ez nem jelenti azt, hogy ne lettem volna teljes tudatában annak, hogy a nép műveltsége nélkül sohasem lehetett e nemzet kultúrájáról beszélni. De mégis, ha régi műveltségünk dolgaival foglalkoztam, deákjaink litteraturájának belső, az európai latinitás által elsősorban meghatározott struktúrája volt vizsgálódásaim tárgya. Azonban a gyér és nehezen kezelhető forrásanyagot vattatóra fogva újra és újra felébredt bennem a gondolat, hogy

e deákos magyarság hatása nem állhatott meg a schola és chorus neveltjei, az országlakosok egészéhez képest mégis csak szűk körének réteghatáránál. Amit tudtak, azt részben bizonyára továbbadták az illiterátusok, a deáktalanok nagy tömegének. S ez a tudás jól-rosszul megértve, de inkább félreértve megőrződött – a szóbeli hagyományozás viszontagságainak kitéve – népünk szellemi örökségében. Így vált bennem lassanként bizonyossággá a kezdeti gyanú, hogy ugyanis népünk még tudhat olyan művelődési tényekről (helyesebben élhet benne az ezekre való torz emlékezés), melyek az amúgy is roncszerűen ránk maradt irodalmi műveltségi anyagban konkrét, filológiaiilag biztosan kezelhető, szövegszerű megjelenést már nem kapnak.

ERDÉLYI ZSUSZANNA tiszteletre méltó kitartással, sőt áldozatos utánjárással egybegyűjtötte és most ismertetett hatalmas anyagának átnézése során lassan az a gondolat alakult ki bennem, hogy a gyűjtött példák vizsgálata hasonlatos lesz ahhoz a munkához, amivel a régész a sokszorosan bolygatott vagy épületmaradványt, nagyobb tárgyi emléket nem ígérő talajrészt vizsgálja. A csont, kő, cserép, fémdarab – az lesz a föld vallomása a táj történetéről. Nem is töredékes anyag az, ami így vizsgálható, hanem sokszor csak törmelék. De a fontossága éppen nem kisebb amazénál. Úgy éreztem, ezek a zavaros, logikátlan, néha bántóan zagyva kontaminációk, hajdani magyar literátusok egykor tiszta szólásának immár alig érthető darabkái, mondatroncsait és elkeveredett szótágjait fogják tudtunkra adni. Így kezdtem hozzá néhány törmelék vizsgálatához.

A szövegekörnyezet, a példák sokaságában, egységes háttérrel ad a kiszemelt törmelékanyaghoz. Általában népies esti imádságok vannak előttünk. Ezek az esti fohászokodások a leszálló éj, a rontás és a sötétség hatalmával szemben elhárító, apotropikus jellegű, legtöbbször babonás kontaminációk lesznek. Ha most a kontamináció elemeit kutatjuk, elsőnek a liturgikus esti imádság, a completorium, régies magyar elnevezéssel: kompleta darabkái kerülnek a szemünk elé. Leghatározottabban egy kapuvári gyűjtésben (1969. nov. 22.) láthatjuk: „Mivel már besötétedett, Kérünk teremtnék Tégedet . . .”. Az első három strofa a „Te lucis ante terminum” himnusz fordítása, a csatlakozó Nunc dimittis antifónával (Salva nos domine vigilantes), majd egy szép reflexio az (esti) 90. zsoltárra: Scuto circumdabit te veritas eius stb. (Szent neved pajzsa, Fényes sisakja páncélja . . .). Egy nagyberényi szöveg (1969. ápr. 23.) még arra is lehetőséget ad, hogy a kontaminálódást bizonyos időrendi elemmel tegyük pontosabban követhetővé. Ez ugyanis így kezdődik: „Názáretbeli Jézus, zsidóknak királya! Veszedelemben forgóknak lévő Istene, Megtestesült szent Isten, Szent erős Isten, Szent és halhatatlan Uristen, Könyörülj mirajtunk!” A szövegrész a „Media vita in morte sumus” antifónára vezethető vissza, melyben a „Hagios ho theos, hagios ischyros . . .”; „Sanctus Deus, sanctus fortis . . .” mint záradék szerepel. Rögtön meg kell jegyezni, hogy ez az antifóna böjti időben volt használatban, de soha a római breviáriumban. Az esztergomi breviáriumok viszont – PÁZMÁNYig – mind tartalmazzák, mint a böjti kompleta egy elemét. A népi esti imádság vezérmotívuma (az említett változatban) így még a XVII. század eleje előtt lett. Így kezd feltűnedezni a régi klerikus-kultúra egykori közvetítője – még természetesen a mai adatközlő ősei irányában – a liturgikus kultúrának is részese, a literátus. És ha már vele találkozunk, hadd említsem meg egykori művelődési szókincsünk egy kis darabkáját, ami írástudó rétegünk szokás- és szókincs-hagyományaira utalna. Gyimesközéplakon a múlt év nyarán gyűjtöttek egy imádságot. Így kezdődik:

„De hol imádkozik szent Urísten? Aranyos kertjébe, siralmas székébe. Jobb kezében van a hét sing olvasója. Bal kezében van a kicsi írott könyve . . .” A „kicsi írott könyv” így, az olvasóval együtt említve, talán mégsem kézzel írott könyv értelmezést kíván, hanem a díszített, képekkel illuminált, festett, „írt” (ilyen értelemben) horáskönyvet érthetnénk alatta. Ez ugyanis a középkorvégi vallásosság tárgyi kellékei között az olvasóval együtt szerepel.

„Názáretben van egy mustromfa. Kívül aranyos, belül kegyelmes. Abban mondottak hétszer hét szent misét . . .” (szintén az említett nagyberényi gyűjtésből: 1969. ápr. 23.). A kép nehezen érthetőségét két dolog okozza, az egyik a „mustromfa” szó, a másik hogy a fában (ha fáról lehet beszélni) mint valami épületben misét mondanak. Első gyanúm éppen ezért az volt, hogy a mustrom, mustromfa valamiképpen a monostor, monasterium szóval állna etimológiai kapcsolatban, mindenesetre az ecclesia per modum monasterii extracta értelemben. Ezt a feltevést PAIS prof. úr nem tartotta elfogadhatónak, mert a szó a mustárfa értelmezés felé mutat. A mustárfa viszont az egyház parabolája (Mt. 13.) elsősorban persze dogmatikai-spirituális értelemben. De mert a szöveg más változataiban aranyos kápolnáról van szó, a mustromfa — kápolna behelyettesítés elvezet a mustárfa — egyház — köegyház — templom azonosításához, persze csak az evangéliumi hasonlat szerint. Mármint, hogy a példabeszéd maga formált-e egy ilyen gondolat- és képtársítást, vagy a növényi szimbolika vonzó ereje állította a hasonlatot a konkrét megjelölés (egyház, kápolna) helyére, ezúttal eldönteni nem tudom, de meg ez inkább a folkloristák finomabb eszközeivel megoldható kérdésnek látszik.

Ezzel a problémával azonban már az ERDÉLYI Zsuzsanna által elének adott hatalmas leletanyag szimbolikus értelmezhetőségének területére léptünk. A szövegösszefüggések háttere marad a népi esti imádság sajtáságos mondani-valója: az éj és a halál, baj, betegség zűrzavarától való félelem legyőzése. Ez a győzelem egyet jelent a fény uralmával a sötétség felett. „Deus qui illuminas noctem et lucem post tenebras splendescere facis . . .” imádkoztak az esztergomi könyvek szerint a régi Magyarország papjai és deákjai este, és utánuk mondotta a nép. Ez a fényszimbolika szövegeinkben az arany színébe öltöztetve jelenik meg, s az arany ragyogása három dolgot von be: arany a kápolna, oltár és tál. A tény maga megjegyezni és hangsúlyozni méltó. A fényszimbólum érzékeltetésére törekvés beérhette volna egyszerűbb és közvetlenebb eszközökkel: gyertya, hold, napvilág. Igaz, ezek említésével is találkozunk, de az arany kápolna, arany oltár, arany tál hármasa a gyakoriságot és az említés fontosságát tekintve az élen áll. E hármason belül is a kápolna (mustromfa), mely kívül aranyos, tehát kifelé tündöklő, a legfigyelemreméltóbb ugyan, mindazonáltal önmagát nem magyarázza meg. Ugyanez mondható az oltárról is, hiszen a templombelső megszokott velejárója lévén, a képalkotást, mely a kápolna (templom) épület felidézésével indult meg, természetesen vitte tovább. Marad mint a kettőtől függetlenül álló kép a Krisztus vérét összegyűjtőgető angvalokról. Ez a, szinte minden szövegünkben fellelhető fordulat vagy cintányért, vagy aranytálat, vagy kelyhet említ mint olyan edényt, amibe Krisztus vércseppjeit az angvalok összegyűjtik.

A motívum természetesen nem bibliai, hanem apokrif eredetű. Ehhez hasonlóan mondja el a Nikodemus-evangélium¹ azt, hogy Arimathei József

¹ STERZENBACH Th.: *Ursprung und Entwicklung der Sage von heiligen Gral* — Forschungen und Funde (Joster) I/2. Münster/W. 1908. 2—8.

megszerezte a tálát, amit Jézus és a tanítványok az utolsó vacsoránál használtak, és ebbe gyűjtötte, amikor a holttestet megmosták, Krisztus felfakadó sebeitől kifolyó vért. Ez az edény eredetileg agyagból volt, de Krisztus szavára smaragddá változott. Ezt a szent edényt vitte magával József, mikor hatvanöt keresztény kíséretében a brit tengerpart egy szigetére menekült. De ez már a Nikodemus-evangéliumból kinőtt Grál-regény kezdete. Nem lehet célom ez alkalommal fejtegetéseimet ezen a vonalon tovább vinni. De azt meg kell állapítanom, hogy a magyar nép babonás esti imádságának említett fő motívumai sem biblikus, sem liturgikus szövegekből nem eredeztethetők. Ha — ami kétségtelen — irodalmi eredetű motívumról van szó, véleményem szerint ennek forrása csak a Grál-regények valamelyike (Chrétien de TROYES: *Perceval*; Robert de BORROU: *Estoire dou Graal*; Wolfram von ESCHENBACH: *Parzival*) lehetett.² A mustromfa — egyház — kápolna — kép szintén csak ilyen interpretálást tesz lehetővé, ha HELEN Adolf vonatkozó eredményeit³ elfogadjuk. Ami pedig az aranyos oltárt illeti, lehetséges, hogy ez is azonos a Grálnak nevezett szent tárggyal⁴ még akkor is, ha ez ún. altare portatile lenne. A Grál-szimbolika központjában mégis a grál mint edény áll, mint Emma JUNG és M. L. von FRANZ megállapította.⁵ A nagy Grál processzióban a szent edényt a halászkirály lánya hordozza. Egyik esti imádságunk Szűz Szent Margitot (természetesen az antiochiait) szólítja meg: ő az, aki hóna alatt viszi az arany tálát Krisztus vérével. A fény-szimbolika végül is a Grálban teljesedik ki. Chrétien de TROYES elmondja, hogy amikor a szent edényt behozták a vár termébe, a gyertyák fénye elhalványodott, de az edény fényesebben tündökölt, mint a nap.

Egyáltalán: a Grálban csodatevő erő lakik, fényt támaszt, elúzi a sötétséget.⁶ És talán ez volt az a gondolat, ami a Grál-regény bizonyos (és nem lényegtelen) elemeinek átvételét a nép használatába lehetővé tette, s a Grál-szimbolika fő vonásait népszerűsítette.

Jól tudom, hogy ezek a most előadott gondolatok még csak elindítanak a magyar Grál keresésének útján — és vajon teljes bizonyossággal valaha is megtaláljuk-e azt? —, de annyit mégis már elmondhatunk, hogy a lehetőség pusztá feltevése, de talán annál valamivel mégis több: valószínűsítése, ERDÉLYI Zsuzsanna oly mélyről hozott törmelékeinek köszönhető. És ez már önmagában is eleget mond arról, hogy vállalkozásának irodalmi műveltségünk kutatása mit köszönhet.

MEZEY LÁSZLÓ

² BURDACH K.: *Der Gral. Forschungen über seinen Ursprung und seinen Zusammenhang mit der Longinuslegende*. Stuttgart 1938, 415–560; HOEFFNER M. E. és FOURQUET J.: *Les romans du Graal dans la littérature des XIIe et XIIIe siècles*; Colloques internat. du Centre nat. de la recherche scientif. — III. Paris 1956, 93–106 és 189–212.

³ *Visio pacis*. Holy city and Grail, Pennsylvania 1960; szerinte a Grál-misztika a III. kereszteshadjárat kudarcának lenne a következménye; az aranyos szentély a béke látomása: Jeroh-shalam, a kehely maga a lótuuszvirág-szimbolikába tartozik. 156–173.

⁴ STERZENBACH i. m. 21–25.

⁵ *Die Graalslegende in psychologischer Sicht*, Zürich und Stuttgart 1960, 121–148.

⁶ STERZENBACH i. m. 8.